

Оксана Федина
(Львів)

ВПЛИВ СІЛЬСЬКОЇ ТА МІСЬКОЇ КУЛЬТУР НА ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ ЗРАЗКІВ НАРОДНОГО ОДЯГУ УКРАЇНЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто традиційні та модерні форми верхнього одягу українців, поширені в Галичині в другій половині ХІХ – перших десятиліттях ХХ ст., в контексті складної системи культурних взаємовпливів; проаналізовано елементи сільської та міської моди як важливі засоби формотворення новітніх зразків народного вбрання; розкрито роль конструктивно-технологічних та декоративних прийомів у їхньому образно-стильовому звучанні.

Ключові слова: одяг, модерні форми, культура, місто, село.

In the article, there is a consideration of some Ukrainian outerwear traditional and modern forms spread on Halychyna in the second half of the XIXth – the early XXth centuries in the context of a complicated system of cultural interplays; also there is an analysis of the rural and urban fashion elements as an important means of a folk garb modern patterns formation; a role of constructional and technological as well as decorative methods in their figurative and stylish expression is disclosed too.

Keywords: clothing, modern forms, culture, town, country.

В статье рассматриваются традиционные и новые формы верхней одежды украинцев, бытующие в Галичине во второй половине ХІХ – начале ХХ века; анализируются элементы сельской и городской моды как весомые средства формирования современных образцов народного костюма; раскрывается роль конструктивно-технологических и декоративных приемов в их образно-стилевом решении.

Ключевые слова: одежда, современные формы, культура, город, село.

В образно-стильовому вирішенні українського національного костюма другої половини ХІХ – початку ХХ ст. верхній одяг відігравав важливу роль. Він був виразною ознакою соціально-культурної та національної ідентичності українців, відзначався сталістю художньої традиції в селянському та міщанському середовищі. Динаміка змін традиційних форм верхнього одягу українців цього періоду характеризується видовою, типологічною та стильовою різноманітністю, і як соціокультурне явище потребує ґрунтовного вивчення. Окремі аспекти еволюції традиційних форм українського костюма в контексті індустріальної культури та європейської моди ХІХ–ХХ ст. привертають увагу багатьох сучасних дослідників – М. Селівачова, Г. Стельмащук, О. Косміної, Г. Щербія, Н. Гурошевої, І. Несен, Л. Сварник та інших, проте питання формотворення модерних зразків верхнього народного одягу висвітлено недостатньо [10].

Відомо, що різноманітність верхнього одягу українців у ХІХ ст. зумовлена багатьма чинниками, головними з яких були: 1) поширення і доступність тканин фабричного виробництва в селянському середовищі; 2) вплив західноєвропейської моди на розвиток естетики міського костюма; 3) престижність модерних форм одягу як ознаки заможності та соціального статусу.

З етнографічних матеріалів першої половини ХІХ ст., зібраних відомим дослідником української культури Я. Головацьким, довідуємося про престижність міського стилю вбрання та стійкість традиції в середовищі багатших селян та міщан: «жінки і дівчата заможних селян часто одягалися в бекеші, катанки і спідниці за міським звичаєм, проте рідко хто з селян міг покинути свій заповітний сердак, опанчу або “нагольний” кожух. Селяни не одягали ні шийної хустки, ні жилета, щоби не бути висміяними односельчанами» [4, с. 29]. Інформацію про те, що жіночий традиційний одяг зміню-

вався швидше, ніж чоловічий, зафіксував і М. Зубрицький. Зокрема, він зауважує, що в 70-х роках XIX ст. передміщани Дрогобича носили «гуні» – сіряки «на 6 фалд» із чорного сукна, проте їхні жінки вже одягали до церкви чорні сукняні жупани [7, с. 73].

Відомо також, що дрібна сільська шляхта «ходячкова» також намагалася вирізнитися з-поміж інших завдяки способам зодягання, особливим формам одягу, їхнім конструктивним елементам чи прийомам декорування. Наприклад, шляхтичі носили чорні, сірі (але не білі) сукняні або ж полотняні капоти, сукмани чи катанки особливого крою, оздоблені чорним або сірим шнурком і ніколи червоним, синім, зеленим, бо це – «по мужицьки» [4, с. 30]. Важливою ознакою шляхетського стану та вираженням гонору була капота – верхній одяг типу довгої свити зі складками позаду. Так званий «шляхтич ні за що не одягне селянську опанчу, а ходить у своїй менш красивій капоті без бородиці», – зазначав Я. Головацький [4, с. 34]. Підкреслення різниці соціального статусу в образі костюма виразно звучить і в бойківській коломиїці:

Ой чого ся замішала шляхта межі хлопи.

Ой у хлопа гунька красна, в шляхтича –

капота,

Ні для kota, ні для пса шляхотська робота
[8, с. 88].

Таким чином, на увагу сучасних дослідників костюма заслуговують різноманітні форми верхнього одягу українців різних соціальних верств, поширені в Галичині XIX – перших десятиліть XX ст., а саме – «жупани», «кунтуші», «каптані», «капоти», «чемерки», «бурки», «кабати» та ін. Віддавна відомі в українській культурі, вони зазнали значних змін під впливом історичних, соціально-культурних та економічних чинників, однак зберегли свої давні назви. Важливо з'ясувати їхнє значення.

Лексему «жупан» зафіксовано в українській літературі з початку XVI ст. як назву верхнього одягу, який одягали під кунтуш, чамару, делію, ферезію [3, с. 244]. На думку українського етнографа Ф. Вовка, український жупан споріднений з аналогічним одягом іранських племен, що зберігся у кавказьких народів як «бешмет». У козацькі часи (друга по-

ловина XVII – перша третина XVIII ст.) його носили під кунтушем чи свитою, за польською модою [2, с. 164].

Зауважимо, що «жупан», а саме – «supanum», «zupana», значиться в польських літературних джерелах з 1239 року [14, с. 518]. У XVI ст. словом «жупан» поляки іменували різновид чоловічого довгополого (до середини литок) верхнього одягу прилеглого силуету, розширеного донизу завдяки бічним клинам, із довільними складками з боку спинки («фалдами»), вузькими вшивними рукавами з відкладними манжетами, коміром-стійкою, застібкою від шиї до лінії талії – на гапники або гудзики і шнурові петлі. Жупани шили із сукна різного гатунку та кольору, підшивали підкладковою тканиною та підперізували тканим доморобним вовняним поясом. З кінця XVI ст. їх виготовляли з шовкових тканин і одягали під «кунтуш», який з'явився в побуті.

Загальноживане «кунтуш» – назва верхнього одягу з довгими відкидними рукавами («вильотами»), відомий як атрибут військового та шляхетського костюмів. В Україні він набув поширення від середини XVII ст. [3, с. 246]. Прикметно, що «кунтушний комплекс» (жупан і кунтуш) вважався основою шляхетського костюма багатьох слов'янських народів – поляків, українців, білорусів, чехів та ін. Кожному з них були притаманні свої особливості формування та риси національної виразності [5; 12; 13].

В Україні на межі XVI–XVII ст. паралельно з давньою назвою «жупан» набула вживання лексема «кафтан» («кафан», «кахтан»). У польській літературі каптан відомий з кінця XV ст. як плащоподібний одяг, різний за кроєм та призначенням, зазвичай довгий (майже до п'ят), із довгими рукавами та застібкою – на гудзики. З другої половини XVIII ст. цей термін поширився на сукняні жупани польського крою, проте зрідка використовували і його стару назву «жупан» [11, с. 217].

У фондах Львівського музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України поміж численних експонатів кінця XIX – перших десятиліть XX ст. збереглися такі жупани та кунтуші українців:

Жупан (с. Береги Самбірського р-ну Львівської обл., XIX ст., ЕП-67597) – жіночий верхній одяг прилеглого силуету з

тонкого фабричного темно-синього сукна. Крій спинки – з прохідкою та дрібними складками (12 з обох боків). Його прикметними рисами є великий півкруглий комір та оздоблення застібки у вигляді s-подібних петлиць, нашитих із плетеної орнаментованої тасьми; оздоблення манжетів та кишень багатше порівняно з іншими видами.

Кунтуш (с. Красна Кросненського пов. Підкарпатського воєводства (нині – Республіка Польща), кінець XIX – початок XX ст., ЕП-20182) – подібний до жупана за конструктивним та декоративним вирішенням, проте підшитий білим овечим хутром. Невеликий відкладний комір, манжети та краї бортів прикрашено хутром із сірих кримських смушків. Застібка – у формі s-подібних петлиць, нашитих із плетеної орнаментованої тасьми (чотири ряди). Його носили передміщанки Кросна.

Описані зразки – жупан та кунтуш – відрізняються від своїх історичних аналогів за матеріалами та особливостями конструктивно-декоративного вирішення. Мотиваційною ознакою назв цих нових форм верхнього одягу, на нашу думку, послужив давній «статус» парадного вбрання жупанів та кунтушів, виготовлених з коштовних матеріалів, у міщан – із тонкої фабричної тканини темно-синього («гранатового») кольору. Роль коштовного оздоблення в новочасних зразках виконували: хутро з кримських смушків і плетена орнаментована тасьма.

Привертають увагу й окремі зразки довгополого сукняного одягу напівприлеглого силуету, зафіксовані під назвою «капота». **Капота** (фр. *capot* – плащ з «відлогою», «відлога»; від італ. *cappotto* – плащ, пальто) – верхній чоловічий та жіночий одяг з «відлогою» (капюшоном). Власне остання зазнала інтерпретації як відкладна конструктивно-декоративна деталь вбрання: у шляхти – пелерина або великий відкладний комір; у міщанок – великий, зазвичай півкруглий комір. «Відлога» як невеликий декоративний капюшон був невід’ємним елементом селянської опанчі – парадного верхнього вбрання типу свити. Опанчі часто шили з великим відкладним коміром.

Капота міщанська (м. Белз Сокальського р-ну Львівської обл., друга половина XIX ст., ЕП-20191) – чоловічий верхній одяг напівприлеглого силуету з

темно-синього фабричного сукна з перерізаною по лінії талії спинкою та двома «фалдами» по обидва боки від прохідки. Рукава – вшивні з м’якими складками по окату та фігурними манжетами. Верхній відкладний комір оздоблено сукном зеленого кольору, застібку оформлено рядами накидних петлиць із трикотажної тасьми та гудзиками. Крій міщанської капоти – загальноєвропейського зразка, декоративне вирішення – лаконічне, побудоване на контрастному поєднанні кольорів.

Капота (с. Товсте Скалатського р-ну Тернопільської обл., XIX – перші десятиліття XX ст., ЕП-20185) – традиційний довгополий жіночий одяг напівприлеглого силуету із синього фабричного сукна, підшитий білим овечим хутром; відкладний комір і манжети оздоблено хутром із сірих кримських смушків; крій спинки – із прохідкою та чотирма складками; конструктивні шви спинки багато декоровано шнуром та золотистою орнаментованою тасьмою. За своїм оздобленням капота має святковий характер і відповідає стилю міщанського вбрання.

Поміж численних експонатів вирізняються капоти, виготовлені з білого (або смугастого) полотна. На думку Я. Головацького, використання полотняного верхнього одягу не було притаманне українцям, він набув поширення внаслідок впливу польської культури [4, с. 44]. Інформацію про те, що польська шляхта, дворяни і міщани носили влітку білі полотняні або «димові» (смугасті) жупани, оздоблені зигзагоподібною тасьмою на комірі та верхній частині пілочки, подає польський учений З. Глогер [4, с. 519].

Капота (с. Поториця Сокальського р-ну Львівської обл., XIX – початок XX ст., ЕП-20080) – чоловічий довгополий одяг прилеглого силуету з білого конопляного полотна. У його основі – крій свити з «рясами» (по три складки від прохідки). «Вилоги» бортів та відкладні манжети обшиті чорним фабричним сукном, конструктивні шви підкреслено крученим вовняним шнуром чорного кольору.

Капота (с. Ценів Козівського р-ну, кінець XIX – початок XX ст., ЕП-20107) – чоловічий верхній одяг, завдовжки до колін, виготовлений з полотняної тканини, тканой у білу та синю смужку. Крій спинки – із прохідкою та п’ятьма складками з обох боків. Особливістю капоти є форма

відкладного коміра, який має трикутне завершення з боку спинки. Конструктивно-декоративні шви прикрашено вовняною тасьмою червоного кольору.

В Україні побутували також жіночі капоти з тонких фабричних тканин (однотонних або жакардових), які за кроєм були споріднені з жупанами, проте мали великі відкладні півкруглі коміри (що звисали на плечі), часто обшиті сірими кримськими смушками [1; 2, с. 145]. Поміж музейних експонатів у фондах одягу під назвою «капота» («опанча») зафіксовано й окремі зразки довгополого верхнього чоловічого одягу з доморобного або фабричного сукна, напівприлеглого силуету, із декоративним капюшоном («відлогою», «бородицею»). Їхній крій – традиційний, із прохідкою (або імітацією прохідки) та складками від лінії талії; система декору – підкреслено яскрава, побудована на контрасті кольорних поєднань. Естетичне вирішення опанчі загалом відповідає лицарському образу святкового козацького одягу. Прикметно, що в давнину «опанчею» називали широкий плащ-накидку з капюшоном («каптуром»), виготовлену з грубого доморобного сукна. Вона могла мати і широкий відкладний комір [11, с. 221].

Отже, у XIX ст. «капотою» називали парадний верхній одяг традиційного або європейського крою, виготовлений з домотканого полотна або сукна фабричного виробництва. Визначальною ознакою найменування цього різновиду верхнього вбрання був великий відкладний комір, тоді як традиційні селянські свити шили з вузьким коміром-стійкою або круглим (чи v-подібним) вирізом горловини.

Поширеним у Галичині різновидом верхнього одягу були й жіночі каптани («кафтани») – літні плащі прилеглого силуету з тонких фабричних тканин різної якості:

Кафтан (м. Угнів Сокальського р-ну Львівської обл., кінець XIX – початок XX ст., ЕП-71779) – жіночий двобортний плащ без застібки, напівприлеглого силуету, з вовняної тканини чорного кольору, підшитий підкладкою. Комір – відкладний, із лацканами гострої форми. Крій спинки – з прохідкою та п'ятьма дрібними складками, вшивними рукавами з м'якими складками по окату та відкладними манжетами. Такий каптан носили угнівські міщанки.

Кафтан (с. Лозівка Підволочиського р-ну Тернопільської обл., кінець XIX – початок XX ст., ЕП-67847) – жіночий плащ напівприлеглого силуету, з фабричної тканини темно-сірого кольору, перерізаною лінією талії та прохідкою, рясними м'якими складками з боку спинки та численними гудзиками на лінії талії; фігурними клапанами у бічних швах; чорним оксамитовим поясом. Рукава – вшивні, із м'якими складками по окату та відкладними манжетами з чорного оксамиту; застібка – на два гудзики; підкладка – бавовняна, смугаста. Характерною ознакою цього кафтана є великий півкруглий комір, оздоблений чорною оксамитовою тасьмою.

На відміну від капот зазначені жіночі каптани мали вигляд модного вбрання загальноєвропейського типу.

Кафтан (с. Підсоснів, м. Бібрка Львівської обл., кінець XIX – початок XX ст., ЕП-20106) – полотняний одяг прилеглого силуету завдовжки вище колін. У його основі – крій свити з «вусами», без плечових швів. Оздоблення – лаконічне: вузька смуга вишивки «хрестиковою кривулькою» по краю коміра та бортів. Оригінальним елементом цього полотняного одягу є комір сорочкового типу.

Модерним за образно-стильовим вирішенням зразком жіночого верхнього одягу є кабат – різновид літнього плаща, збережений у фондах Музею народної архітектури і побуту «Шевченківський гай» у Львові. Кабат (з перс. *kaba*) – вид короткого одягу, каптан.

Кабат (с. Іванівка Підволочиського р-ну Тернопільської обл., кінець XIX ст., АП-18181) – весільний жіночий верхній одяг напівприлеглого силуету, завдовжки за коліна, із тонкої фабричної тканини (у чорно-коричневу дрібну клітку), підшитий полотняною підкладкою. На відміну від зазначених каптанів крій кабата подібний до свити «з рясами», проте з шалеподібним коміром та застіркою – на три гудзики. Конструкція рукава відповідає сучасному вшивному рукаву з пониженою проймою. Оздоблення з чорної оксамитової тасьми надає кабатові світського характеру.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. «кабатами» називали жіночі жакети (блузи) європейського крою з вовняної фабричної тканини чорного кольору

(с. Лозівка Підволочиського р-ну, ЕП-66129) або оксамиту (с. Базар Чортківського р-ну, АП-13148). На Тернопільщині побутували «биті кабати» – короткий чоловічий одяг типу куртки з перерізаною лінією талії та м'якими складками з боку спинки, відкладним коміром та «вилогами». Довші кабати (завдовжки до колін) чорного кольору вважали святковими [7, с. 72]. На Львівщині (Сокальський р-н) цей вид верхнього одягу набув поширення наприкінці XIX ст. замість «сердяги». Чоловічі та жіночі кабати тут оздоблювали чорною оксамитовою тасьмою або сукном [6, с. 21]. Згодом їх шили дедалі довшими.

Отже, на основі проведеного аналізу форм верхнього одягу, поширеного в XIX – на початку XX ст. в Галичині, можна зробити висновок про те, що «капоти», «кунтуші», «жупани», «каптани» тощо у трансформованому вигляді побутували серед різних верств українського суспільства – дрібної шляхти, міщан (сільських та міських), середньо- та заможних селян, а також міщан і передміщан. Дотримання ними етики костюма, обумовленої соціальною ієрархією, в умовах поширення західноєвропейської моди сприяло розвитку форм костюма, взаємопроникненню традицій та новацій в їхньому стильовому вирішенні.

Нові естетичні засади формотворення верхнього одягу полягали у використанні традиційного крою та новітніх матеріалів; конструкцій загальноєвропейського зразка та доморобних тканин; поєднанні тканин домашнього та фабричного виробництва (останніх – для оздоблення). Характер декору новітніх зразків відзначався графічною чіткістю, лаконізмом, одноколірністю або монохромністю.

У формах і назвах верхнього одягу українців відображено складну систему етнокультурних взаємовпливів. Мотивом для найменування тогочасних зразків верхнього одягу часто служили образні риси давнього козацького вбрання, наприклад, «кунтуш», «жупан», «каптан», «бурка», «чемерка». В інших випадках визначальними були конструктивно-декоративні особливості їхніх аналогів – «капота», «кабат» та ін. Аналіз стильових рис новітніх форм та назв верхнього одягу

українців XIX – першої половини XX ст. загалом потребує подальшого ретельного дослідження.

Література

1. В справі народної носі // Нова хата. – Л., 1930. – Чис. 7–8. – С. 12–13.
2. *Вовк Ф.* Студії з української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. *Войтів Г. В.* Українські назви одягу XIV–XVIII століть // ЗНТШ. – 1997. – Т. 234 (ССХХХІV). – С. 210–260.
4. *Головацький Я.* О народной одежде или убранстве Русинов или Русских в Галичине и северо-восточной Венгрии. – С.Пб., 1877. – 85 с.
5. *Домненкова Л. В.* Особенности развития шляхетского костюма на Беларуси // Мода и дизайн: исторический опыт – новые технологии. Материалы 12-й международной науч. конф. / под. ред. Н. М. Калашниковой. – С.Пб. : СПГУТД, 2009. – 600 с.
6. Збереження спадщини. Село Угринів на Сокальщині // Каталог виставки / куратори : І. Кашубинська, Л. Волинець. – Нью-Йорк : Український музей, 1997. – 64 с.
7. *Зубрицький М.* Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині // Матеріали до українсько-руської етнології. – Л., 1908. – Т. 10. – С. 69–75.
8. *Кирчів Р.* Из фольклорных регионов Украины. Нариси і статті. – Л. : Афіша, 2002. – 352 с.
9. *Кушнір В.* Товсте – містечко в Медоборах. – Т. : Таля. – 2009.
10. Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. праць // за ред. М. Селівачова. – К. : ТОВ «ХІК», 2008. – 302 с.
11. *Славутич Є.* Одяг «малоросійських» козаків: склад, походження, покрій, матеріали, функціональність, забезпечення. Друга половина XVII – перша третина XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни : зб. наук. праць. – К. : НАН України ; Ін-т історії України, 2010. – Ч. 16. – С. 210–238.
12. Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотографіях / упоряд. В. Недяк. – К. : ЕММА, 2007. – 471 с.
13. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків : у 3 т. – Л. : Світ, 1990. – Т. 1. – 319 с.
14. *Gloger Z.* Encyklopedja Staropolska Ilustrowana. – Warszawa, 1903. – Т. 4.